

CENT ANYS D'ART, CIÈNCIA I OFICI EN JARDINERIA A CATALUNYA (1911-2011)

Montse Rivero Matas

Llicenciada en prehistòria i història antiga i tècnica especialista en jardineria

RESUM

L'art de fer jardins, les tècniques de jardineria i l'ofici de jardineria han evolucionat desigualment aquests darrers cent anys a Catalunya. A l'hora d'analitzar quines han estat les innovacions en la matèria que ens ocupa, es perfilen dues, potser tres, línies diferents que mereixen ser revisades de manera independent. La primera, els jardins, la consideració d'obra d'art dels quals implica unes modes i gustos estètics que es reflecteixen tant en la jardineria privada com en la jardineria pública. De fet, és en aquesta última on es fan més evidents els canvis que s'han anat succeint i on la innovació no s'avalua en avenços tecnològics, sinó en la nova manera de concebre l'espai públic i els parcs, i que ha situat Barcelona en el mapa internacional. Al llarg dels darrers cent anys hem vist com els elements que formen un parc i un jardí s'han alternat per passar, repetidament, de formes geomètriques a línies sinuoses, les quals, aplicades a vials i camins i als parterres, generen estils jardinerístics diferents, sovint contraposats.

Un altre tema és la jardineria, una disciplina que pren prestades moltes tècniques de l'agricultura, però que modifica, ajusta i adequa a les necessitats expressades del que significa treballar en un jardí, un indret singular i únic, on els elements es disposen d'acord amb uns criteris estètics o d'usabilitat i no pas amb uns criteris productius. I aquest és el punt clau. La jardineria és una pràctica que, tot i beneficiar-se de tècniques i materials innovadors —sistemes de reg, fertirrigació, varietals i cultivars d'espècies ornamentals, malles antigerminadores, hidrogels, etc.— té un fort component d'artesanía. No hi ha dos parcs ni dos jardins iguals, i per cultivar-los i fer-los créixer, és de menester ofici i coneixement, és de menester un jardiner.

Catalunya ha estat pionera en matèria de jardineria, potser no en avenços tècnics però sí en la formació de professionals i la divulgació de la professió. Un personatge clau és Nicolau Maria Rubió i Tudurí, dissenyador i creador de jardins, director del Servei de Parcs de Barcelona i fundador de l'Escola de Jardineria de Barcelona l'any 1934, i també escriptor de novel·les, d'assaigs i tractats. La seva obra *El jardí meridional* és un llibre clau per conèixer els aspectes més destacats de la jardineria catalana del primer terç del segle xx, com ho són també, per a les dècades dels seixanta i setanta, les obres de Noel Clarasó.

PARAULES CLAU: jardiner, jardí, parc, innovació.

Correspondència: Montse Rivero Matas. A/e: mriveromatas@gmail.com.

RESUMEN

El arte de hacer jardines, las técnicas de jardinería y el oficio de jardinero han evolucionado de forma desigual durante los últimos cien años en Cataluña. Al analizar cuáles han sido las innovaciones en la materia que nos ocupa, se perfilan dos, tal vez tres, líneas diferentes que merecen ser revisadas de forma independiente. La primera, los jardines, cuya consideración como obra de arte implica unas modas y gustos estéticos que se reflejan tanto en jardinería privada como en jardinería pública. De hecho, es en esta última donde se hacen más evidentes los cambios que se han ido produciendo y donde la innovación no se evalúa en adelantos tecnológicos, sino en la nueva manera de concebir el espacio público y los parques, y que ha situado Barcelona en el mapa internacional. A lo largo de los últimos cien años hemos visto cómo los elementos que conforman un parque y un jardín se han alternado para pasar, repetidamente, de formas geométricas a líneas sinuosas, las cuales, aplicadas a viales y caminos y a los parterres, generan estilos de jardines diferentes, frecuentemente contrapuestos.

Otro tema es la jardinería, una disciplina que toma prestadas muchas técnicas de la agricultura, pero modificándolas, ajustándolas y adecuándolas a las necesidades expresas de lo que significa trabajar en un jardín, un espacio singular y único, donde los elementos se disponen de acuerdo con unos criterios estéticos o de uso y no con unos criterios productivos. Y este es el punto clave. La jardinería es una práctica que, aunque se beneficia de técnicas y materiales innovadores —sistemas de riego, fertirrigación, variedades y cultivares de especies ornamentales, mallas antigermi-nantes, hidrogeles, etc.— tiene un fuerte componente de artesanía. No hay dos parques ni dos jardines iguales, y para cultivarlos y hacerlos crecer, es necesario oficio y conocimiento, es necesario un jardinero.

Cataluña ha sido pionera en materia de jardinería, tal vez no en adelantos técnicos pero sí en la formación de profesionales y la divulgación de la profesión. Un personaje clave es Nicolau Maria Rubió i Tudurí, diseñador y creador de jardines, director del Servicio de Parques de Barcelona, fundador de la Escuela de Jardinería de Barcelona el año 1934 y también escritor de novelas, de ensayos y tratados. Su obra *El jardín meridional* es una obra clave para conocer los aspectos más destacados de la jardinería catalana del primer tercio del siglo xx, como lo son también, para las décadas de los sesenta y setenta, las obras de Noel Clarasó.

PALABRAS CLAVE: jardinero, jardín, parque, innovación.

1. INTRODUCCIÓ

El segle xx destaca per un progrés gairebé sense límits en tot, i no és diferent en el món de la jardineria. En el breu repàs que farem ara, veurem que, en jardineria, en aquests cent anys s'han fet grans passes endavant, però també algunes enrere.

En aquesta comunicació, enfocaré la jardineria des de tres vessants diferents:

Cent anys d'art, ciència i ofici en jardineria a Catalunya (1911-2011)

- L'artístic, amb els jardins com a paradigma.
- El científic, que recull les tècniques i la pràctica de la jardineria.
- I l'ofici de jardiner, en què incloc totes aquelles persones que fan dels jardins i la jardineria la seva professió.

Em referiré breument, també, a l'evolució i els avenços que hi ha hagut a Catalunya aquests darrers cent anys en cadascun d'aquests aspectes, apuntant que, tot i tenir les seves particularitats, no s'entenen sinó com a part d'una globalitat.

2. ELS JARDINS

La consideració dels jardins com a obra d'art implica unes modes i uns gustos estètics que es reflecteixen tant en la jardineria privada com en la jardineria pública, i avaluar-los des del paràmetre d'innovació és francament complicat.

Si ens centrem en el món dels jardins, crec que val la pena entretenir-se una mica a revisar com ha estat, al llarg del segle xx, la manera de fer-los als Països Catalans.

És ben cert que de vegades s'ha parlat del jardí català, potser no tant com un estil únic, sinó com un lloc on conflueixen uns elements comuns: un safareig, una pèrgola i una distribució més o menys geomètrica, més o menys en terrasses. Aquesta disposició no és exclusiva de la manera de fer jardins dels Països Catalans, sinó que és inherent a la condició de mediterraneïtat, com a identificadora d'un lloc geogràfic concret i de resolució d'unes situacions concretes. Així, les terrasses responen a una topografia accidentada, les pèrgoles a la necessitat de protegir-se de la insolació estival i el safareig a l'obligatorietat d'emmagatzemar aigua de pluja per regar la vegetació del jardí en períodes de sequera.

Els corrents artístics en jardins no són exclusius de Catalunya i, en general, responen a unes èpoques i uns fets culturals universals que es plasmen en els jardins, principalment en el traçat i la vegetació. Revisant quina ha estat l'evolució formal dels jardins al nostre país i amb el risc de generalitzar el que no és generalitzable, m'atreviria a dir que, fins a la meitat del segle xx, els jardins responien a una formalització força marcada fruit de la influència francesa heretada directament de Forestier i Rubió i Tudurí, com veurem més endavant. Traçats i vegetació buscaven una ortogonalitat que es materialitzava en parterres geomètrics i vegetació retallada o plantada de manera que creés volums concrets i definits.

Els anys seixanta van significar en jardineria la introducció de la corba en el traçat dels jardins, influència de corrents artístics americans. De primer, la corba s'introduí d'una manera tímida, compartint protagonisme amb la línia

recta. Les formes orgàniques en els jardins dels anys seixanta i setanta, tanmateix, no recordaven la natura —com havia passat en els estils paisatgistes dels segles XVIII i XIX—, sinó que continuaven evocant l'artificialitat a causa d'un cromatisme i d'una volumetria de vegades excessius.

El pas de les dècades anà diluint aquesta artificialitat de la vegetació i cada cop més es tendí a crear masses assilvestrades reforçades pel tractament orgànic del relleu i del traçat. Tot plegat acostà els jardins a la natura, una tendència que s'evidencia ja al segle XXI, no només en jardineria, sinó també en aspectes culturals com la manera de viure, de vestir, de menjar, etc. I com he dit, no és exclusiva dels Països Catalans, sinó fruit de la tan esmentada globalització.

Però com que la comunicació tracta sobre innovació, considero el tractament de l'espai públic de Barcelona dels anys vuitanta i noranta, certament, com una innovació, no tecnològica, però sí de concepció de ciutat. Els molts parcs creats a Barcelona en aquestes dècades responien a un model combinat entre un espai dur, de batalla, destinat a usos intensos i amb gran aflluència, i altres zones de descans, toves, on la vegetació i la tranquil·litat eren l'objectiu principal. Em refereixo a parcs com el de l'Espanya Industrial, parc del Clot, parc de la Pegaso, parc de l'Escorxador (Joan Miró), etc., espais públics de la ciutat que comparteixen una mateixa filosofia a l'hora de concebre i distribuir els usos. Aquesta manera de treballar l'espai públic de Barcelona va ser pionera, va marcar tendència a la resta del país i l'Estat espanyol i va ajudar a col·locar Barcelona en el mapa internacional.

3. CIÈNCIA I TÈCNICA

Suposo que és una obvietat dir que en el capítol de ciència i tècnica és on la paraula *innovació* hauria de prendre més sentit quan parlem de jardineria. Tanmateix, cal burxar una mica per cercar quina ha estat la genuïna aportació de la jardineria catalana en ciència i tècnica. Dic tot això perquè considero que la jardineria és una disciplina que pren prestades moltes tècniques de l'agricultura, però que modifica, ajusta i adequa a les necessitats expressades del que significa treballar en un jardí, un indret singular i únic on els elements es disposen d'acord amb uns criteris estètics o d'usabilitat i no pas amb uns criteris productius. I aquest és per mi el punt clau. La jardineria és una pràctica que, tot i beneficiar-se de tècniques i materials innovadors —sistemes de reg, encoixinament, fertirrigació, varietals i cultivars d'espècies ornamentals, malles antigerminadores, hidrogels, etc.— pren aquestes prestades d'una pràctica extensiva i les aplica allà on li és útil.

Una altra reflexió analitzada en la perspectiva que dóna el temps, és que l'aplicació de nous materials i tècniques, que són essencials per innovar i

avançar, en determinades ocasions no ha estat així, sinó que ha resultat fins i tot contraproductiu. Em vénen al cap dos exemples, tots dos lligats al fet urbà.

L'any 1926 Rubió i Tudurí, parlant dels plàtans del passeig de Gràcia, deia: «ya enfermos, por los muchos años de vida ciudadana, por los humos y gases de la circulación automóvil, por las reverberaciones de las fachadas y suelo, por el alquitrán de la fachada central y en parte por la perforación subterránea del Metropolitano».¹

Això deia Rubió l'any 1926 i la situació d'anar pavimentant carrers, parcs i places va anar augmentant amb els anys. El que podia ser avenç, confort i facilitats d'accessibilitat per a la vida urbana, era, en aquest cas, un factor negatiu per als espais verds i de vegetació. Constatat l'error, l'aplicació de noves tècniques, fruit de l'estudi i l'experimentació, ens permet avui donar més qualitat de vida als arbres de la ciutat a través dels sòls estructurals o de les tècniques de drenatge sostenible. Tots aquests avenços del segle XXI, que no són exclusius dels Països Catalans i que ha calgut que fossin «ajustats» a la singularitat de les nostres ciutats mediterrànies.

En aquest sentit, i en certa manera lligat a les tendències de disseny, Catalunya ha estat pionera en l'Estat espanyol en el desenvolupament i la implantació del concepte de *jardineria sostenible*, que no vol dir res més que ajustar la manera de fer jardins a les característiques climàtiques, tendir a imitar la natura per tal que els jardins i parcs funcionin al màxim possible com un ecosistema natural. La jardineria sostenible és una adaptació de la *xerojardineria*, concepte també procedent dels Estats Units, que consisteix a treballar amb vegetació adaptada al medi sense necessitat d'aportacions hídriques extraordinàries. El concepte de *jardineria sostenible* és recent, dels anys noranta, i té molt a veure amb l'estalvi de recursos, especialment en jardineria pública.

4. ELS JARDINERS

Crec no equivocar-me en afirmar que Catalunya ha estat la principal «productora» de jardiners durant aquests cent anys. Hi ha molts noms de jardiners que han treballat al país en aquest període i, si m'ajusto a les dates (1911-2011), queden exclosos d'aquesta llista els grans noms de la jardineria catalana del segle XIX, com Josep Fontserè o Ramon Oliva, continuador de l'obra de Fontserè a la Ciutadella i creador dels Jardins del Campo del Moro al Palau Reial a Madrid i del Palau Robert a Barcelona. Una tradició, doncs, que ve de lluny.

1. Nicolau Maria RUBIÓ I TUDURÍ (1926), «Progresos en la urbanización de Barcelona. El espíritu urbanista. El Paseo de Gràcia», *Barcelona Atracción* (març), XVI.

Al meu entendre, la jardineria a Catalunya al segle xx té un nom propi: Nicolau Maria Rubió i Tudurí. Les seves obres públiques i privades es troben per tota la geografia catalana i també a les Illes Balears. Però si el considero essencial és perquè la seva trajectòria i dedicació professional defineix una activitat intensa en els tres àmbits de la jardineria que hem repassat avui i que em serveix com a corollari.

L'**art**. Rubió i Tudurí considera l'ofici de fer jardins com un art. No vaig més enllà en això perquè ho podem llegir de primera mà en el seu escrit *El jardí, obra d'art*, que recomano ferventment. En la manera de fer jardins, Rubió i Tudurí és, alhora, hereu de la tradició mediterrània i de la francesa, que va aprendre directament del seu mestre J. C. N. Forestier i que va fusionar amb un estil propi el paisatgisme llatí. Aquest estil tingué continuïtat després en les obres d'altres jardiniers il·lustres, com Joan Mirambell o Joaquim Maria Casamor.

La **jardineria**. Rubió i Tudurí va escriure, l'any 1934, *El jardí meridional*, una obra que jo definiria encara ara com el millor manual de jardineria escrit en català, totalment vigent en els nostres dies, tant per les instruccions i fases que s'han de seguir a l'hora de treballar un jardí com per l'accent que posa en les circumstàncies mediterrànies que condicionen la vegetació i les tècniques.

I finalment, l'**ofici**. Nicolau Maria Rubió i Tudurí va ser el creador de l'Escola de Jardineria l'any 1934. D'aquesta escola han sorgit els grans noms de la jardineria i l'horticultura catalana que han treballat tant als Països Catalans com fora. Em refereixo a nissagues extenses com els Aldrofeu, Rigola, Conde, Batlle, Bordas, Munné Pericall, Itxart, Viure, Sala... i molts d'altres que amb el seu treball han bastit de jardins i plantes el territori català des de fa més de setanta-cinc anys.